

Slavik Yu. V. The use of forced labor in Transcarpathia (1939-1944)

The article deals with an attempt to define the scope and the main directions of forced labor in Transcarpathia during the Hungarian occupation (1939-1944). Particular attention is paid to the peculiarities of its application in terms of Hungarian law enforcement and working conditions of workers, both in Transcarpathia and abroad. Massive use of forced labor of the transcarpathian inhabitants in the construction of Arpad defensive line in Carpathian mountains, which was carried out during the 1940-1944, are separately considered.

Keywords: Transcarpathia, forced labor, forced labor camp, labor battalions

УДК 94:323.281(477.8)"1939/1941"

Т. М. Самсонюк

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ПІДПІЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У м. ДУБНО (1939–1941 рр.)

Стаття присвячена формуванню і функціонуванню польських підпільних осередків у м. Дубно після встановлення радянської влади на території Західної України у вересні 1939 р. їх структурі, основним напрямкам діяльності, ключовий з яких підготовка до збройного повстання супроти окупаційного режиму. В об'єктиві даного дослідження – заходи карально-репресивних органів СРСР, спрямовані на виявлення і ліквідацію польського підпілля.

Ключові слова: польське підпілля, СЗБ (Союз збройної боротьби) УНКВС, агентурні справи, арешти, м. Дубно.

Початок Другої світової війни дав старт серії доленосних подій, які назавжди змінили історію сучасної Європи. Серед перших у вир лихоліття потрапила Польща, народу якої довелося одночасно протистояти двом тоталітарним режимам: радянському і фашистському. Чимало вітчизняних і зарубіжних істориків присвятили свої наукові студії першому етапу Другої світової війни. Серед питань винесених на розгляд є різні аспекти функціонування радянської влади на захоплених західноукраїнських землях у 1939-1941 рр., у тому числі і діяльність польських підпільних організацій. Серед українських науковців тему польського підпілля найґрунтовніше дослідив І. Ільюшин, використавши документи радянських карально-репресивних органів [1, 2]. Проблем функціонування польської конспірації у своїх дослідженнях торкалися Р. Давидюк [3] і В. Матійченко [4]. Збірники документів з архівів спецслужб, які пробачили світ у 2004 [5] і 2009 [6] рр., значно розширили джерельну базу зазначеної проблематики. Проте, головна увага дослідників зосереджувалася довкола діяльності керівних центрів польського антирадянського руху у м. Львів та їх почергової ліквідації органами НКВС. Натомість функціонування осередків підпілля у периферійних містах і містечках Західної України згадувалося фрагментарно, що і визначає критерій актуальності даної розвідки.

Найчисельнішою польською підпільною організацією на Рівненщині був СЗБ. Попри неодноразові спроби об'єднання, тут паралельно існували дві його гілки: СЗБ-1 з головним штабом у Львові, і СЗБ-2, з головним штабом у Варшаві.

Ядром польського підпілля м. Дубно, що орієнтувалося на Варшавський керівний центр, стали колишні учні торгівельної школи – члени організації “Зв'язок народова”. Тим її учасникам, котрі оминули арештів у перші дні встановлення радянської влади, вдалося згуртуватися довкола національної ідеї. Однак, як запевняє один з учасників конспіративної групи В. Андрушко, після об'єднання в жовтні 1939 р., їх дії не мали конкретної мети, а були скоріше демонстрацією неприйняття нового державно-політичного устрою шляхом розповсюдження листівок та проведення антирадянської агітації [7, арк. 9-10]. Не вважали радянську владу постійною і колишні члени Союзу сільської молоді (“Зв'язок млодежі вейскей”) З.Румель, Л.Коваль, Я.Сулковська, Т.Траутман, П.Залескій та ін. Як стверджує останній: “Під час польсько-німецької війни, я активно брав участь в обороні Варшави у званні плютунового (мол. сержанта)... Поразку Польщі у війні з німцями і розпад Польської держави я сприйняв дуже болісно, вважаючи це явище тимчасовим і, що Англія і Франція, перемігши Німеччину, доб'ються відновлення Польщі в її колишніх кордонах. Радянську владу на території Західної України і Західної Білорусії я також рахував владою тимчасовою, залежною від результатів протистояння між Англією, Францією і Німеччиною. У силу таких настроїв, я мав бажання продовжувати боротьбу за незалежність Польщі, але не знав як це конкретно здійснити...” [8, арк. 47]. Інший офіцер М. Трелевській визнавав: “...з встановленням радянської влади на території Західної України, я втратив свої прибутки, які отримував від оренди млина і ті, що отримував від так зв. кооперативу сільськогосподарських продуктів. Таким чином, з моменту встановлення радянської влади, я поставив перед собою завдання усіма методами вести боротьбу проти більшовиків, проти радянської влади” [9, арк. 16].

Оскільки активісти перебували в різних містах (Дубно, Луцьк, Кременець, Сарни) їм доводилося домовлятися про зустрічі, які найчастіше відбувалися у м. Дубно в будинку Т. Траутман за адресою Забрам'я, 4. Саме тут і було прийнято рішення розпочати конспіративну діяльність. Молодіжна група прийшла до висновку про необхідність стримування будь-яких активних дій проти радянської влади, які могли привести до небажаних втрат і таким чином зірвати повномасштабне повстання, чутки про яке ширилися по всіх західноукраїнських землях.

Передбачалося, що у Варшаві наявний Центр, який керує усім підпіллям і від якого можна отримати детальні вказівки по налагодженню діяльності. Тому, для координування своїх дій, було прийнято рішення

встановити контакт з представниками польського уряду у Варшаві, використавши для цього колишнього голову Союзу сільської молоді у Волинському воеводстві К.Банаха. Останній після встановлення радянської влади виїхав з м. Дубно [8, арк. 48-49].

У січні 1940 р. до Варшави відправилися З. Румель і П. Залескій. Їх ініціатива виявилася невдалою, оскільки обоє отримали обмороження кінцівок і були змушені повернутися. Фактично на цьому етапі підпільна діяльність П.Залеского була завершена. Після одужання, яке тривало до середини березня 1940 р., він повернувся у м. Рівне до свого брата де і був згодом арештований органами НКВС [8, арк. 50].

Для встановлення контактів з підпіллям у січні 1940 р. до Варшави також їздив брат З. Румеля – Броніслав. Але і його зусилля не увінчалися успіхом, та все ж йому вдалося дістати і перенести через кордон кілька десятків листівок виданих польським урядом у Франції із закликом не втрачати надії на відновлення Польщі, поязак боротьба за незалежність ще триває. Силами місцевої молоді листівки поширювалися на території Рівненської і Волинської областей [8, арк. 51]. Сигналом до припинення розповсюдження листівок став арешт Б.Шевчика, про який членам підпілля стало відомо 20 березня 1940 р. [8, арк. 77].

Ключовою ланкою у встановленні зв'язку між молодіжною групою в м. Дубно і представником варшавського підпільного центру став житель м. Рівне А. Гермашевській, з яким З. Румель неодноразово радився стосовно налагодження підпільної діяльності. А. Гермашевській повідомив представників дубенського молодіжного осередку про приїзд у м. Рівне Т.Маєвського ("Шмігеля") і В. Потапова – представників варшавського Центру СЗБ [10, арк. 13].

Згодом членам молодіжної групи було запропоновано приєднатися до цієї підпільної організації, яка мала розповсюджену мережу в багатьох містах Західної України, і керувалася у свої діях наказами генерала В. Сікорського. Усім членам СЗБ було відомо про основну мету його діяльності – підготовку збройного повстання проти радянської влади, запланованого на весну 1940 р.

Врешті керівництво молодіжної організації отримало конкретні завдання від Т. Маєвського. Зокрема, З. Румель, одержавши пароль, відправився до Варшави за подальшими розпорядженнями і інструкціями. За свідченнями Я. Динаковської, серед іншого, Румель мав з'ясувати, якої політики мають дотримуватися учасники підпілля стосовно українців [10, арк. 79 зв.]. Я. Сулковська на початку березня 1940 р. була відряджена в м. Луцьк, Дубно і Кременець для створення повітових відділів організації [10, арк. 14]. У Луцьку до керівництва організацією нею були залучені П.Мажецькій і Л.Коваль, а в м. Дубно Б.Румель і Я.Траутман [10, арк. 15-16]. Крім того у справах організації Я. Сулковська їздила в м. Брест, однак, на момент її приїзду місцевий підпільний осередок було викрито радянськими карально-репресивними органами. Цю звістку дівчина передала листом керівнику Волинської воеводської коменди СЗБ – Т.Маєвському [10, арк. 80]. Через два дні після прибуття в м. Кременець, 24 березня 1940 р. Я. Сулковська була арештована органами НКВС [10, арк. 20].

Варто зазначити, що характерною рисою польського підпілля було те, що його осередки виникали не за ініціативи керівних Центрів, а організовувалися на місцях спонтанно і незалежно один від одного. У багатьох випадках невеликі групи однодумців, об'єднавшись на ґрунті ненависті до радянської влади, починали шукати зв'язку з представниками уряду. Як приклад рівненський і дубенський молодіжні осередки.

У своїй структурі організація будувалася за принципом ланок (п'ятірок). Одною з важливих умов їх функціонування було дотримання суворої конспірації: між собою контактували лише керівники ланок, не знаючи при цьому їх членів. Зв'язок між керівництвом і членами організації здійснювався шляхом шифрованого листування за посередництва зв'язкових [7, арк.12]. З метою конспірації кожен з членів організації мав псевдо, таким чином при втраті будь-якого документу не можливо було встановити його автора та адресата. Б.Шевчик мав псевдо "Бролінг", його підлеглі: В. Андрушко – "Марат", М.Мілачевській – "Вацек" [7, арк. 14].

Для збільшення чисельності організації кожен підпільник отримав завдання по підбору патріотично налаштованих поляків. Вербування запропонованих кандидату здійснювали керівники ланок.

Окрім збільшення чисельності, організація займалася розвідувальною діяльністю, яка реалізовувалася шляхом збору відомостей про дислокування частин Червоної армії, їх озброєння, місця розташування укріпрайонів. Приміром, здійснення зовнішнього спостереження за військовим містечком м. Дубно було покладено на В. Андрушко. М. Мілачевському і С.Ходолю за наказом організації довелося влаштуватися на роботу у військове містечко і отримати відомості про пересування військових частин і їх озброєння [7, арк. 15]. Син полковника З. Кобицького передав підпільникам копії планів оборони і розташування Дубенського військового форту, який ті планували використати для потреб організації. До розвідувальної діяльності залучалися молоді дівчата, вони знайомилися з радянськими військовослужбовцями і в неофіційній обстановці діставали необхідну інформацію.

Для налагодження співпраці з українськими націоналістичними групами польське підпілля відряджало своїх представників до сусідніх сіл. На такі перемовини їздили І. Сидорович, С. Канікула і Б. Шевчик. Відомо, що підтримати антирадянське повстання погодилася українська організація з с. Кривуха (Дубенський р-н Рівненська обл.) [7, арк. 16].

Члени ланки, керованої Б. Шевчиком сої зібрання найчастіше проводили у кондитерській Зомера під виглядом чаювань і в підсобних приміщеннях костелу.

Антирадянська агітація, здійснювана членами польського підпілля в м. Дубно, відбувалася шляхом розповсюдження листівок, частина яких друкувалася донькою майора Овчарського на друкарській машині. Для створення власної типографії і покращення якості листівок, підпільники завербували в свої лави

колишнього працівника типографії М. Супровича. Одна з акцій по розповсюдженню листівок планувалася напередодні проведення виборів 24 березня 1940 р. [7, арк. 17].

Перший терористичний акт було заплановано на кінець березня 1940 р. Як стверджував В. Андрушко, за тиждень до арештів, він і М. Мілачевській отримали завдання 30 березня 1940 р. підірвати міст, що з'єднує місто з вокзалом і стратегічний міст на залізничній колії. Для здійснення диверсії передбачалися вибухові пристрої з годинниковим механізмом, які виконавці акції мали отримати напередодні [7, арк. 18]. Виконанню акції завадила хвиля арештів, проведена місцевим райвідділом НКВС.

Паралельно з молодіжною організацією з грудня 1939 р. у Дубно розгорталася діяльність підпільного осередку зорієнтованого на львівський керівний Центр СЗБ. До нього увійшли приватні підприємці (власник аптеки А. Козакевич, власник продуктового магазину Бесяда, та ін.), державні службовці (чиновник військового відділу магістрату м. Дубно Павлюк), більшість з яких були офіцерами-резервістами. Головою цієї організації став Гавлонський, в минулому комендант молодіжної організації "Сокіл". Як і молодіжна організація, ця також існувала у вигляді ланок з 5-7 осіб. Одну з них очолив Г. Зайончковській. Своє перше зібрання керована ним ланка провела у приватному будинку А. Козакевича по вул. Лістовського. На ньому було прийнято рішення, з метою конспірації, кожне наступне зібрання проводити в іншому місці, та попри таке рішення більшість зустрічей відбулося в домі А. Козакевича. Також з конспіративною метою керівники підпілля отримали псевдо (Гавлонський – "Павел", Зайончковській – "Едвард") та пароль за яким встановлювався контакт між членами ланок "Білий – Червоний" [9, арк. 38].

25 грудня 1939 р. у день католицького Різдва на квартирі Бесяди близько 15 осіб цієї підпільної організації склали присягу у присутності представника зі Львова "Корнеля" [9, арк. 40]. Останній, у кінці січня 1940 р. під час свого другого візиту, привіз антирадянські листівки для розповсюдження в м. Дубно [9, арк.44].

Одним з пріоритетних було фінансове питання. Тому підпільниками цієї гілки "СЗБ" було вирішено, до налагодження фінансування зі Львова, зібрати по 10 крб. з кожного члена організації [9, арк. 38]. Ці кошти планувалося витратити на поїздки до інших населених пунктів для налагодження контактів з представниками інших польських підпільних організацій. Як і молодіжною організацією, ними було встановлено зв'язок з Луцьком [9, арк. 37].

Попри отримання директив від керівництва різних Центрів польського підпілля, обидві організації діяли за подібним планом: а.) проведення вербування ворожих до радянської влади осіб, особливо тих, що отримали досвід військової служби та молоді, головним чином студентів, які мали виконувати функції зв'язку; б.) збирання відомостей шпигунського характеру; в.) здійснення диверсій (суворо за вказівками центру); г.) ведення активної пропаганди серед населення шляхом розповсюдження провокаційних чуток про радянську владу, друкування і розповсюдження листівок; д.) встановлення осіб – власників зброї та вибухових пристроїв; е.) збирання військово-топографічних карт, планів; є.) ведення обліку осіб, здатних нести військово службу, використання яких можливе у період збройного повстання; ж.) інформування керівництва про осіб арештованих радянською владою. Такі напрямки підпільної роботи називає на одному з допитів Б. Шевчик [7, арк. 30-31]. Він також зауважує, що в грудні 1939 р. З. Румель повідомив йому про наявність зброї, зокрема біля с. Річиця в польській колонії Жуково. Тоді ж було вирішено всі зібрані боеприпаси зберігати на католицькому кладовищі м. Дубно в склепах [7, арк. 32].

25 січні 1940 р. на адресу Наркома внутрішніх справ СРСР Л.П. Берії надійшла доповідна записка за підписом заступника наркома внутрішніх справ УРСР капітана держбезпеки Горлінського. У документі повідомлялося, що за останній час до Управління НКВС по Рівненській області надійшов ряд агентурних матеріалів про наявність повстанських формувань, які займаються підготовкою збройного повстання проти радянської влади. За даними Управління цими організаціями керували колишні офіцери Польської армії, які перебували на нелегальному становищі, у розпорядженні яких знаходилася значна кількістю захованої зброї [11, арк. 63].

Стараннями агента карально-репресивних органів "Ковальчука" подібна група поляків була викрита і в Дубенському повіті. Її члени – офіцери і підофіцери Польської армії займалися підготовкою до переправлення військових до Румунії і Франції з метою створення військових легіонів. "Ковальчуку" вдалося дізнатися, що Остовській – один з членів організації, володіє кулеметом. У ході розробки цієї організації з'ясувалося, що вона має зв'язок з ксьондзом Зентарою в м. Рівне. Оперативники відправили "Ковальчука" у так зв. рейд до Зентари, але останній був дуже стриманий під час розмови з агентом НКВС. На момент цієї зустрічі ксьондз Зентара вже проходив у Львівському УНКВС за свідченнями генерала Янушайтіса, який вказав на духівника, як на особу, що планувалася до вербування у підпільну польську організацію [11, арк. 70-71].

19 лютого 1940 р. всі обласні відділи НКВС західних областей України отримали інформацію підготовлену 3-м відділом УДБ НКВС УРСР за підписом заст. Народного комісара внутрішніх справ УРСР капітана держбезпеки Горлінського. У Києві були відверто стривожені активністю "польських контрреволюційних кадрів", що формували "бандитсько-повстанські організації і вели широку розвідувальну діяльність" керуючись наказами закордонних Центрів. Радянським спецслужбам було відомо, що діяльність польського уряду в Парижі спрямована на формування легіонів і налагодження співпраці з національно-свідомою частиною польського суспільства, яке потрапило як в зону німецької, так і в зону радянської окупації. Матеріали, наявні в ряді обласних УНКВС вказували, що повстанські формування намітили орієнтовний час підняття антирадянського повстання – весну 1940 р. На цей час карально-репресивні органи радянської влади були обізнані з основними напрямками діяльності польського підпілля, а саме: централізацією діяльності окремих підпільних формувань; розповсюдженням листівок і "комунікатів"

патріотичного змісту; нагромадженням зброї, обмундирування та ін. Керівництво НКВС розуміло, що основою цих організацій є вихована в націоналістичному дусі польська молодь, військові та державні службовці і чиновники, що можуть бути задіяні як для підпільної роботи на території західної України, так і для поповнення польських легіонів на території Угорщини і Румунії [12, арк. 79, 87-88].

У ситуації що склалася основний акцент у боротьбі з підпіллям робився на використання цільової кваліфікованої агентури серед рядових членів і керівного активу підпільних структур, що в майбутньому мало використовуватися для попередження не бажаних акцій на окупованій території і встановлення каналів зв'язку з центром польського підпілля закордоном [4, арк. 90]. Було також зрозуміло, що поляки діють використовуючи існуючий при II Речі Посполитій адміністративно-територіальний поділ, що в умовах утворення нових територіальних одиниць (областей, районів), відмінних від існуючих у 1921-1939 рр., вимагало постійної співпраці між УНКВС усіх західноукраїнських областей, реалізованої у так зв. "міжобласних справах" [12, арк. 93].

Під прискіпливий нагляд співробітників НКВС потрапили поляки, що отримали посади в комунально-побутових організаціях і закладах, підсобних і обслуговуючих господарствах, підприємствах при органах НКВС і частинах РСЧА, які, на думку представників карально-репресивних органів, мали можливість використовувати своє службове становище для збору необхідної підпільникам інформації [12, арк. 165].

Для посилення боротьби з польськими та українськими націоналістськими організаціями 22 березня 1940 р. до Рівненського обласного управління НКВС прибула оперативно-слідча група НКВС СРСР у складі 5 осіб (1 співробітник 3-го відділу ГУДБ і 4 слідчих слідчастини ГУДБ).

Результатом дій співробітників ГУДБ стала реалізація цілої низки агентурних справ та справ-формулярів на членів польського підпілля. У доповідній записці від 27 квітня 1940 р., адресованій наркомові внутрішніх справ Серову, йдеться про справи, які заслуговують особливої уваги, серед них "Лабіринт" - одна з справ за якою Дубенський райвідділ НКВС провадив розслідування діяльності польського підпілля організованого колишніми підofiцерами польської армії і патріотично налаштованою молоддю.

Здійснивши ретельний аналіз агентурно-слідчих матеріалів, оперативна група разом з начальником УНКВС Крутовим прийняла рішення залучити своїх співробітників до проведення слідства за двома справами: "Перспективою" і "Лабіринтом", які, на думку оперативників, давали можливість викрити основну сітку польського підпілля. За наміченим планом три співробітники опергрупи, разом з керівником, долучилися до роботи 3-го відділу УДБ по "Перспективі". Двоє інших було направлено в м. Дубно для проведення слідства у справі "Лабіринт".

Діяльність Дубенського РВ НКВС у цій справі була під цілковитим контролем керівника опергрупи Журавльова, який разом з заступником начальника 3-го відділу УДБ УНКВС Кагановичем двічі відвідували Дубенський райвідділ для дачі вказівок по виконанню оперативно-слідчих заходів.

У справі "Лабіринт" оперативниками був задіяний агент "Луїза", близький з керівництвом польського підпілля. Але згодом його запідозрили у приховуванні інформації від карально-репресивних органів. Оскільки активність підпілля зростала, заступник наркома внутрішніх справ Горлінський вимагав від обласного УНКВС швидкого доопрацювання справи і повної її ліквідації шляхом арештів керівного складу і активу одночасно. Аби не привертати уваги агента, його рекомендувалося залучити до другорядних завдань, даючи зрозуміти, що справа буде в розробці ще тривалий час, і таким чином попередити витік інформації про заплановані арешти. Також Горлінський вимагав у ході слідства основний акцент робити на викриття шпигунсько-диверсійної агентури і виявлення складів зброї у передмістях м. Дубно – Забрам'ї і Сурмичах, наявність яких неодноразово підтверджувалася рядом агентів НКВС [13, арк. 214-215].

Основна хвиля арештів відбулася 22-23 березня 1940 р. У м. Дубно серед перших, як представник підпілля був арештований С. Блажиевський, згодом до радянських казематів потрапили й інші представники польського антирадянського руху [9, арк. 46]. Превентивні арешти дали досить сумнівні результати: не будучи учасником підпілля, С. Блажиевський на одному з допитів перераховує, як учасників польської організації, цілий ряд осіб, розповідаючи про їхню антирадянську діяльність. Однак, згодом в'язень зізнається, що при дачі свідчень на попередніх допитах він дуже боявся і разом з тим вважав, що за "чистосердечне зізнання" його звільнять з в'язниці, а через це і вирішив вигадати версію з "організацією" і вказати її членів [14, арк. 26]. Можна лише припустити, що і у цих своїх свідченнях С. Блажиевський також лукавить, оскільки достеменно відомо, що осередок польського підпілля, згадуваний на допитах, під керуванням юриста Гавлонського діяв у м. Дубно. Така "захисна реакція" в'язня зрештою стала наслідком цілого ряду арештів і викриття реальної, а не міфічної підпільної організації.

Загалом за справою "Лабіринт" до казематів НКВС потрапило 40 осіб. Слідством було встановлено, що діюча в м. Дубно повстанська організація була зв'язана з Львівським центром СЗБ, за розпорядженням якого мала увійти до складу Рівненського повстанського округу. З 40 арештованих у м. Дубно, 21 особа зізналася у зв'язку з організацією. Слідство в цій справі дало змогу оперативникам викрити ще одну лінію польського підпілля, керівництво яким здійснювалося з м. Варшава. З'ясувалося, що для керівництва підпільною діяльністю на Волинь з Варшави прибув Т. Маєвській "Шмігель", і нелегально мешкає в м. Рівне. Слідчі припускали, що Т. Маєвській є непересічною особистістю і офіцером Польської армії.

Від арештованих членів СЗБ слідчі дізналися, що Т. Маєвській налагодив контакти з львівським Центром і отримує звіди "явки" до деяких керівників місцевих повстанських груп, організованих представниками підпілля зі Львова. Перед слідчими постало важливе завдання зв'язувати ким є насправді Т. Маєвській, оскільки вони мали припущення, що це і є керівник СЗБ на Волині.

Зауважимо, що в оперативній розробці справи "Лабіринт" особливо відзначилися слідчі опергрупи Ковальов і Тітов, які отримали зізнання від 11-ти учасників підпільної організації. У звітній документації

керівника оперативно-слідчої групи зазначається, що "...співробітники опергрупи надали практичну допомогу працівникам УНКС шляхом більш ретельних допитів арештованих, які вже зізналися, отримуючи при цьому ряд даних як про роботу повстанської організації, так і про нових її учасників" [11, арк. 33-35]. Зокрема, М. Трелєвського допитував слідчий слідчастини ГУДБ НКВС СРСР лейтенант держбезпеки Ковальов [9, арк. 18], а І. Сидоровича – лейтенант держбезпеки Тітов [15, арк. 13].

Більшість осіб арештованих за звинуваченням у підпільній діяльності на першому допиті заперечували свою "антирадянську діяльність". Зазвичай слідчі вдавалися до очної ставки між членами однієї підпільної групи. У випадку з офіцером М. Трелєвським було використано Блажиевського, якого примусили особисто свідчити під час допиту першого. При цьому було порушено традиційну методу ведення очної ставки, коли арештовані підтверджують чи заперечують свідчення один одного. Констатувавши факт участі М. Трелєвського у підпільній діяльності Блажиевській був виведений з кабінету слідчого. Попри розгорнуті відповіді на всі питання слідчого, арештованому М. Трелєвському постійно наголошувалося, що він не все розповідає слідству: "Вам варто подумати над своєю поведінкою на слідстві, на ступному допиті будете розповідати все про свою ворожу діяльність, а також про ворожі задуми вашої організації." [9, арк. 46].

Враховуючи свідчення інших осіб, що потрапили в тенета радянської карально-репресивної системи можна припустити, що до польських підпільників застосовувалися не лише словесні засоби впливу, а й фізичні.

Однак, така ретельність у розробці справ членів польського підпілля з'явилася лише у березні 1940 р. Тоді ж слідчими слідчастини ГУДБ НКВС СРСР було виявлено і численні порушення норм кримінально-процесуального кодексу у роботі місцевих органів НКВС. З'ясувалося, що перші особи запідозрені у конспіративній діяльності проти СРСР були арештовані ще у грудні 1939 р., але слідства у їх справах гальмувалися, або тривалий час не велися взагалі. Так 11 грудня 1939 р. Дубенський РВ НКВС арештував Б. Орловського, звинувачення якому пред'явлено лише 20 січня 1940 р. У справі останнього були відсутні постанови про початок попереднього слідства та протокол обшуку, а постанови про обрання міри запобіжного засобу арештованому була оголошена не в день арешту, а 27 серпня 1940 р. Та найбільш вражаючим фактом виявилось те, що перший допит у цій справі було проведено 16 травня 1940 р., тобто через сім з половиною місяців з дня арешту [16, арк. 25].

Партійними органами здійснювався контроль за боротьбою органів НКВС з польським підпіллям. На першій Рівненській обласній партконференції, що проходила 23-25 квітня 1940 р., серед "здобутків" згадувалося і викриття у м. Дубно "...великої антирадянської заколотницької організації, створеної з польських націоналістів, виключно з офіцерів і підофіцерів колишньої польської армії" [17, арк. 1, 74].

Усього за період з жовтня по грудень 1940 р. на території Рівненської області арештовано 4435 осіб причетних до діяльності польського підпілля [18, арк. 10]. До вищої міри покарання було засуджено 196 учасників польських націоналістичних організацій [19, арк. 8], серед яких ксьондз С. Зентара, розстріляний 8 квітня 1941 р. у м. Рівне [20, арк. 399]. Таким чином, до початку німецько-радянської війни польське підпілля на Рівненщині, в тому числі і в м. Дубно було ліквідовано на підготовчому етапі своєї діяльності. Ті ж поодинокі конспіративні осередки, що зуміли вціліти, потрапили під тотальний контроль радянських спецслужб, які, з допомогою агентів, проникли в керівні осередки польського підпілля не лише на території західних областей України, а й закордоном.

Джерела та література

1. Ільошин І. Протистояння УПА і АК (Армії Крайової) в роки Другої світової війни на тлі діяльності польського підпілля в Західній Україні / І. Ільошин. – К.: Інститут історії, 2001. – 289 с.
2. Ільошин І. Польське підпілля у Західній Україні і Західній Білорусії у 1939-1941 рр.: Нове науково документальне видання / Ільошин І. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ. – 2003. – №1. – С.450-456.
3. Давидюк Р. Боротьба польських підпільних структур на Рівненщині (1939-1941 роки) / Р. Давидюк // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Рівненська область. – Кн. 1. – Рівне, 2006. – С. 370-373.
4. Матійченко В. Польське підпілля на Волині // Волинь і волиняни у Другій світовій війні: зб. наук. пр. / В. Матійченко. – Луцьк, 2012. – С. 206-211.
5. Польське підпілля 1939-1941. Від Волині до Покуття. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб / Упоряд.: З. Гайовнічек, Б. Гронек, С. Кокін. – Т.3. Ч. 1. Варшава – К., 2004. – 791 с.
6. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р.: документи ГДА СБ України / Упор. В. Даниленко, С. Кокін. – К.: Києво-Могилянська академія, 2009. – 1311 с.
7. Державний архів Рівненської області (ДАРО), ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 1004.
8. ДАРО, ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 901.
9. ДАРО, ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 1102.
10. ДАРО, ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 646.
11. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБ України), ф. 16, оп. 33, спр. 44.
12. ГДА СБ України, ф. 9, спр. 33.
13. ГДА СБ України, ф. 16, оп. 33, спр. 58.
14. ДАРО, ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 2882.
15. ДАРО, ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 1003.
16. ДАРО, ф.Р. 2771, оп. 2, спр. 1802.
17. ДАРО, ф.П. 400, оп. 1, спр. 2.
18. ГДА СБ України, ф. 42, спр. 44, дод № 3.
19. ГДА СБ України, ф. 42, спр. 46.
20. Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області, ф.-п., спр. 22224.

Самсонюк Т. М. Деятельность польских подпольных организаций в г. Дубно (1939-1941 гг.)

Статья посвящена формированию и функционированию польских подпольных групп в г. Дубно после становления советской власти на территории Западной Украины в сентябре 1939 г.; их структуре, основным направления деятельности, которые включали антисоветскую агитацию, разведывательную деятельность, накопление оружия с целью вооруженного восстания против оккупационной власти. Среди раскрытых вопросов – содействие дубенского подполья с руководящими центрами СВБ в г. Львов и г. Варшава, роль молодежи в подпольном движении. В объективе данного исследования есть мероприятия карательно-репрессивных органов СРСР, сосредоточенные на выявлении и ликвидации польского подполья на Ровенщине.

Ключевые слова: польское подполье, СВБ (Союз вооруженной борьбы) УНКВД, агентурные дела, аресты, г. Дубно.

Samsoniuk T. M. Activity of Polish underground organizations in Dubno (1939-1941)

This article is devoted to the formation and functioning of the Polish underground cells in Dubno after the establishment of Soviet power in Western Ukraine in September 1939, their structure, the main activity, the main of which is preparation for an armed uprising against the occupying regime. Promoting of Dubno underground with leading centers of SRB in Lviv and Warsaw, the role of youth in the underground movement are among the disclosed issues. Focus of the study – punitive and repressive organs of the USSR aimed at the identification and elimination of the Polish underground.

Keywords: Polish underground, PRSP (Union of Armed Struggle), NKVD (the Office of the National Committee

УДК 94(477.42)"1943-1944"

А. Ю. Сухих

БОРЬБА ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКОГО З'ЄДНАННЯ ім. М. С. ХРУЩОВА ПРОТИ ВІЙСЬКОВОЇ ОКРУГИ УПА "ЗАГРАВА" (1943–1944 рр.)

У статті на основі архівних документів та матеріалів простежено збройне протистояння Тернопільського партизанського з'єднання ім. М.С.Хрущова і повстанського підпілля військової округи УПА "Заграва". Автор спробував дати оцінку діяльності агентури радянського партизанського з'єднання під командуванням І. Шитова на території Рівненської та Житомирської областей протягом 1943–1944 рр. Визначено, що протиборство радянських партизанів та повстанців набирало різних форм боротьби.

Ключові слова: УПА, військова округа "Заграва", Тернопільське партизанське з'єднання ім. М.С. Хрущова, район "Пекло", повстанці, радянські партизани, агент.

За останній період українські та зарубіжні історики здійснили значну роботу із дослідження маловивчених сторінок українського національно-визвольного руху. Зокрема, вагомий внесок в об'єктивне вивчення радянського руху Опору на теренах України здійснили А. Гогун, А. Кентій, В. Лозицький, В. Сергійчук, М. Слободянюк, А. Чайковський та інші науковці. Водночас, до цього часу залишається не дослідженим протиборство Тернопільського партизанського з'єднання ім. М. С. Хрущова та ВО УПА "Заграва".

Спираючись на архівні та опубліковані матеріали, автор здійснив спробу простежити боротьбу партизанського з'єднання під командуванням І.Шитова проти ВО "Заграва".

Український штаб партизанського руху (УШПР) керуючи бойовою діяльністю радянських партизанських формувань України, надавав Тернопільському партизанському з'єднанню ім. М. С. Хрущова конкретні вказівки щодо створення агентури в упівському запіллі та боротьби з ним. Як впливає із виявлених радіограм УШПР за квітень – травень 1943 р., його начальник Т. Строкач наказував створити агентурно-бойову групу, детально описати діяльність повстанців, їх зв'язки із іншими течіями руху Опору, систему забезпечення харчами, зброєю, боєприпасами [1, арк. 32-33; 2, арк. 91; 3, арк. 10 зв., 55].

Отримані від УШПР інструкції відіграли важливу роль у створенні майбутнього легендарного проводу.

18 червня І. Шитов рапортував, що у с. Червона Воля (Воняче) Городницького р-ну (тепер Новоград-Волинський р-он) прибула О. Васильчук з націоналістичною літературою і запискою [4, арк. 97]. В останній, зокрема, зазначалося: "[...] щоб із села відібрали два-три чоловіки [...] які повинні прибути для отримання інструктажу та створити підпільну організацію у Вашому р-ні [...]". Вказані матеріали потрапили у з'єднання І. Шитова, який негайно вирішив відправити у с. Маринин (Корецький р-он) до О. Васильчук свого агента – "Волкова". Останній увійшов у довіру до націоналістів, отримав від них псевдо "Генералов" і завдання створити районний провід з організаційним центром у с. Червона Воля, що зробив. У свою чергу, майбутня округа мала діяти під криптонімом "Пекло" [5, с. 20].

Крім того, аби легалізуватися в повстанському запіллі, радянські партизани відправили на курси референтів територіальних округ своїх агентів – "Липенка", "Іванова", "Запорожця" [6, арк. 36].

Про результати двохтижневого вишколу в с. Клецьке (тепер Корецький р-он) І. Шитов повідомив УШПР 17 серпня 1943 р., де зазначав, що відправлені агенти були призначені референтами господарства,